

Mucsi József

A hadsereg szervezeti kultúrája és a szabadidős művelődés

A szerző cikkében az eljárás (védés) előtt álló disszertációjának a fenti téma vizsgálatára alapozott kutatások eredményeit, főbb gondolatait összegzi. Bemutatja, hogy a szervezeti kultúra hogyan illeszkedik napjaink multikulturális rendszerébe, s mindebben a szakmai és a szabadidős művelődésnek milyen szerepe van, melyek a feladatai, eszközei és módszerei.

A ma társadalmi már a globalizált világ részeként értelmezhetők. Ebbe a keretrendszerbe ágyazottan fejlődtek és fejlődnek a hadseregek. Az új, megváltozott követelményrendszerek involválják a hadseregek és állományának – a hivatásos tiszt állomány – professzionalitásának követelményrendszerét is. Nem szakítható el tehát a hadseregek fejlődése a civil társadalom fejlődésétől, hiszen abba beágyazódva zajlik a szervezetek, a szervezeti kultúrák kialakulása, fennmaradása és változása.

Napjainkra „a hazai védelmi szektor gyors, teljes körű és mélyreható átalakulása során a rendszerváltás utáni nemzeti jelleg visszanyerésével, majd a NATO tagsággal járó koalíciós betagozás elmélyítésével, a Magyar Honvédség biztonsági szolgáltató intézménnyé válásával, illetve az ennek legmegfelelőbb struktúrára való áttállással, vagyis az önkéntes haderő létrehozásával mind a társadalom, mind pedig a védelmi szektor tagjai részéről fokozottabb figyelem fordul a katonai védelmi szervezetek belső működése felé. A hazai védelmi szektor feladata ez idő szerint nem kisebb, minthogy a modern katonai szervezet levetkőzze végleg a tömeghadseregi jelleg minden örökségét, és a szervezet valamennyi szegmensében felépítse azokat az új elemeket, amelyek létrehozzák a változások kritikus tömegét, a professzionális haderőre való áttérés érdekében. A lényeg tehát egy társadalmi nagy szervezet kultúraváltása, amely beágyazódik a magyar társadalom általában vett kultúraváltásába is”¹ – fogalmazta meg prof. Szabó János egy konferencián. Egyetértve a szerzővel feltehető a kérdés, vajon a szervezeti kultúra változása nem igényeli-e a szabadidős művelődés változását is. Úgy gondoltam, hogy igen. Ez is segítette gondolataim fókuszálását.

---

1 Szabó János: Az informális elemek helye az önkéntes haderő szolgálati kultúrájában. Társadalom és honvédelem 2006. X. évfolyam 2. szám. 7–8.p.

Ennek a kérdésnek a tanulmányozása és az új típusú szabadidős művelődés elveinek megfogalmazása volt dolgozatom célja.

Az egész szervezetre kiterjedő kultúraváltozásnak magában kell foglalnia azt az állapotot is, hogy a tisztii állomány szakmai műhelyekben párbeszédet folytathasson, megteremtődjenek a szervezettel való azonosulás feltételei, a megfelelő csoportkohézió, és a szervezet beépítse kultúrájába az új értékeket, természetesen megtartva a régi értékekből mindazt, ami a csoport, vagy szervezeti identitáshoz szükségesek. A bipoláris biztonság helyett napjainkra igen erős kényszerítő erővé vált a multipoláris biztonság, hiszen olyan világban élünk, ahol a biztonság fenntartása csak sokszoros kapcsolatrendszerű és sokszereplős biztonság lehet. A globális kapcsolatrendszerek céljai is megváltoztak, előtérbe került a célok között a fenntartható fejlődés, a biztonság, az intézményi lemaradások felszámolása, az interoperabilitás követelményeinek való megfelelés és a nemzetközi missziókban való részvétel. Napjainkra a politikailag dominált katonai szervezeteket felváltják a civil ellenőrzés alatt működő katonai szervezetek, a nyilvánosság elől eddig elzárt területek is nyilvánossá válnak. A korábban már említett kettős torzulás után a hadseregnek vissza kell találnia valódi történelmi nemzeti hagyományainkhoz, de nem tekinthet el az útkeresés során a globalizáció kívánalmairól sem. Az európai integráció, amely a multikulturális Európát jelenti, ismét csak újabb tennivalókat fogalmaz meg a hadseregek számára.

Ebben a helyzetben fel kell tenni a kérdést, *milyen szervezeti kultúrát akarunk, ez az új szervezeti kultúra hogyan illeszkedjen napjaink multikulturális rendszerébe, milyen módszerekkel, intézmények működtetésével biztosítható a tisztii állomány alkalmazóképes tudása.* Feltehető az a kérdés is, hogy a szakmai művelődés, a képzés egymagában képes-e valamennyi feltételnek megfelelő hatást elérni? Én úgy gondolom nem. Ezért van szükség a szakmai művelődés mellett a szabadidős művelődésre is.

Egy másik kérdés úgy szólhat, hogy *lehet-e egyenrangúan kezelni a szakmai művelődést és a szabadidős művelődést?* Úgy gondolom nem, mert mindkettőnek más a funkciója, még ha ezek között gyakran átfedés is van. A szakmai művelődés a tisztii hivatás kialakításának képzési része, amely közvetlenül alakítja ki a tisztieknél a fegyveres erőszak alkalmazásának képességét, *a szabadidős művelődés pedig az a része, amely a személyiség kiteljesedését eredményezi.* Feltehető egy további kérdés is, vajon a tisztii szakma foglalkozás-e, avagy hivatás. Erre a kérdésre válaszolhatunk úgy is, hogy „ami a professziót illeti, a katonai hivatás rendelkezik minden olyan elemmel, amely a professziókat jellemzi. Létezik maga a történelem során elkülönült tevékenység, létezik a professzió által felügyelt képzési rendszer, differenciált és standardizált képzési anyaggal egészen az egyetemi szféráig. Léteznek bajtársi egyesületek, létezik elkülönült szakmai etika, és nagyon markánsan jelen van a laikusok kirekesztése is. *A katonai tevékenység lényege, az erőszak legális alkalmazása állami monopólium, mely ilyen formán a fegyveres testületek kizárólagos joga és feladata. Rendelkezik sajátos rekrutációval, szocializációs mintákkal, technikákkal és értékrendekkel, a tevékenységi szféra jelentős részét lefedi a hierarchikusan felépülő szervezeti rendszer (kiemelés tőlem).”²*

---

2 Kiss Kálmánné: A professziók ismérvei és a katonai professzió. Rendszer és professzionalizmus. Im. 35. p.

Én is úgy gondolom, hogy a tisztí hivatás, az állami monopólium gyakorlására jogosít fel, és tesz képessé. A biztonság garantálására csak az a szervezet képes, ahol az egyéni képességek, jártasságok, készségek összekovácsolódnak, mint szervezeti erő jelennek meg, és ennek pusztán csak képzéssel nem lehet eleget tenni. A civil világban is a társadalmi fejlődés során kialakultak, kialakulnak kulturális blokkok, és e blokkok közötti kommunikációs zavarok jelentős konfliktusok forrásává válhatnak. Ha nem értjük a másik kultúráját, ha lebecsüljük, jelentéktelennek tartjuk, vagy egyszerűen nem is ismerjük azt, a konfliktusok kialakulása evidencia. A katonai professzió ebben az értelemben egy olyan szubkultúra, és professzió, melynek gyakorlói a képzés során ebben a szubkultúrában szocializálódnak.

A magyar társadalomban létező más szubkultúrákkal való találkozás esetleges lehet az egyén részéről, de a szervezeti célok megkövetelik a katonatisztól azokat a képességeket, amelyek ezek között a kulturális blokkok közötti közlekedést szolgálják. Erre szüksége van szinte valamennyi feladatteljesítés során, akár hazai, akár más relációban gondolkodunk. (külföldi missziók, nemzetközi együttműködések, de még egy esetleges hazai katasztrófa helyzet esetén is).

2001. szeptember 11-e egyik nagy tanulsága az is, hogy a fenyegetettség világméretűvé válása okán, az ellene való fellépésnek is világméretűvé kell válnia. Ez indokolja igazán a NATO-nak a funkcióiban és feladataiban beállt változásokat. Ezekben a missziókban vesz részt a magyar fegyveres erő a világ bármely pontján. Így válik tulajdonképpen a magyar katonatiszt világpolgárrá, és így válik a professzionalitása nemzetközivé. A felkészítést ezeknek az elvárásoknak kell alárendelni, mégpedig olyan módon, hogy rendelkezni kell olyan tudással, mint a szövetség bármelyik tisztjének, természetesen az azonosságok, a különbözőségek és a párhuzamosságok feltételezésével. Ebben a felkészítésben kell részt vennie a képző intézményrendszernek és a szabadidős intézményrendszernek egyaránt, saját módszereikkel, eszközeikkel, ehhez azonban meg kell határozni a kompetenciáikat. A témának, kérdésnek van azonban egy másik szegmense, a történelmi változásának bemutatása, a további elvek megfogalmazásával.

A szabadidős művelődés nem csak a munkatevékenységek, és a fizikai regenerálódásra fordított időn kívüli időeltöltést jelenti. Az ember szabadidejében sokféle tevékenységet folytathat, ám én a szabadidős művelődés további funkcióit abban is látom, hogy a katonatiszt ebben az időben építhet ki olyan kapcsolatokat, amelyek a civilszférához kötik, ez egyben lehetőséget ad a társadalom más szubkultúráival való kommunikációra is. Jelenti még azoknak az ismereteknek, jártasságoknak, készségeknek, képességeknek az elsajátítását is, amelyek ahhoz szükségesek, hogy a tiszt igényes helytállást követelő helyzetekben képes legyen adekvát viselkedésre. Alkalmos a szabadidő továbbá a civilkapcsolatok fenntartására, amelyek fontos eszközként jöhetnek számításba a hadsereg védelmi szerepének elfogadtatásában is.

A szabadidős művelődés jelentős hozadéka a testületi szellem kialakulásában, fenntartásában és fennmaradásában is tetten érhető. A testületi szellemről több szerző eltérően foglal állást, ám Molnár Ferenc, aki a téma kutatója, ezt írja róla: „Fel kell ismerni, hogy a testületi szellem (tisztí, tiszthelyettesi) is fontos építőköve az új szervezeti kultúrának és a hatékony feladat végrehajtásnak. Noha szociológusként közelebb áll hozzám a janowitzi „integráljuk a társadalomba a haderőt” felfogás, ma

mégis a *professzionizmus* elemeinek (szaktudás, felelősségtudat, testületi szellem) erősítését látom fontosnak. Ennek oka, hogy csak ennek révén kezelhetők a sereg, NATO, EU és egyéb nemzetközi feladatok; javítható a ma már igen kis létszámú tiszti (tiszthelyettesi) kar minősége, jogon túli (melletti) szabályozottsága, fegyelme, cselekedeteinek kiszámíthatósága és védelme, (szakmaiságának védelme és az egyén külső támadásoktól való védelme), így persze egységessége és végül, de nem utolsó sorban a demokratikus felügyelet, a civilek primátusának elfogadása..³ Én magam is ezt a felfogást gondolom elfogadhatónak, mert bár igaz van Janowitznak, napjainkban a megváltozott körülmények, és a tömeghadseregből önkéntes hadsereggé válásnak egyik legfontosabb feladata a szervezeti kultúra átépítése, mert a társadalmi nyilvánosság biztosítja a társadalmi beágyazódást egyébként is.

A katonatiszt felkészültségének, „kulturáltságának” a nyilvánosság előtt kell megmutatkoznia. Csak akkor igazolható a tiszti hivatás fennmaradásának szükségessége, ha a tisztek rendelkeznek nem csak saját szubkultúrájuk, hanem a társadalom más szubkultúráinak olyan mérvű ismeretével, amelyek biztosítják az átjárhatóságot közöttük. Birtokolnak olyan jellemzőket is, amelyek segítségével megvalósítható a „világpolgár” státus, amely nem csak hazai, de bármely kulturális környezetben képessé tesz az eredményes működésre. A szabadidős művelődés így jelenik meg a tiszti professzió, a bajtársiasság, a testületi szellem kialakításának jogos szereplőjeként. Ezért úgy gondolom, hogy nem tehető ki a szabadidős művelődés csupán az egyének vágyainak, érdeklődésének, anyagi lehetőségeinek, hanem úgy kell tekintenünk rá, mint a szervezeti kultúra kialakításában, fenntartásában, fejlődésében jelentős funkciót betöltő művelődési formára.

A téma vizsgálata során a következő eredményekre jutottam:

□ A szabadidő a művelődésre fordított idő része, de önálló idő és hatásmechanizmus is, amely a személyiség kiteljesedéséhez hozzájárul, ám nem kötődik a munkatevékenység végzéséhez közvetlenül. Ez a szabadidő nem üres idő, hanem rendszerszerűen rendelkezésre álló időként jelenik meg és tervezhető. A művelődés folyamata felfogható úgy, mint a társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása következtében beállt szemléleti, tevékenységbeli és intézményváltozás, amely az egyén autonómiájára és meglévő szabadidejére épül.

A modern hadseregek létrejötte, fejlődése a társadalmi nyilvánosság változásának keretében zajlott, és a hadseregek kialakulásakor érvényesülő udvari reprezentatív nyilvánosság állapotából napjainkra már a polgári nyilvánosság állapotába érkezett. A hivatásos katona egyenruhás állampolgárrá vált, ezért nem pusztán a hivatásrendi kötelekhez szükséges képességek kiegészítését kell szolgálnia a szabadidőben végzett művelődésnek, hanem minden olyan szükségletét, amelyet a modern embertől elvár a társadalom. A hadseregben tehát ebben az értelemben vett funkcionális megfelelést kell számon kérni a szabadidős művelődéstől.

---

3 Molnár Ferenc: A testületi szellem és a professzionizmus dilemmái. I. m. 27. p.

A szabadidős művelődést úgy tekintem, mint az életmód szerves részét, amely hozzájárul a tisztí minőség, a hivatásrendiség, a tisztí etika kialakulásához, fejlődéséhez, a jellegadó állomány értékrendjének változásához.

□ Az 1867–1990 közötti időszak nyilvánosságának jellemzője, hogy a kiegyezést követő időszakban először rohamosan növekszik a társadalmi nyilvánosság intézményeinek száma, számuk, tevékenységük, valamint hatókörük fokozatosan bővül, ebben a települések, az egyletek, és más önkéntes csoportok közreműködnek. Az 1920-as évektől kezdődően azonban, döntően a keresztény és nemzeti ideológia bűvkörébe kerülve veszítenek függetlenségükből, és ez a polgárisodás útjáról letéríti azokat, és végzik a korábban jelzett ideológia nevében a népnevelést, népművelést.

Az 1945 után a kulturális életben a népművelés időszaka folytatódik Magyarországon. A változás annyi, hogy a korábbi egységes társadalomnak képzett „nemzeti és keresztény hazafi”, helyébe a „szocialista embertípus” lép, és erre tökéletesen megfelel a központilag szabályozott intézményi- és tevékenységstruktúra, a feladat végzésére kiképzett „népművelő”-vel. A „népművelés” nem e két időszak találmánya, azt hosszú ideig hazánkban a közművelődés helyett használták. A felvilágosodás korától azt a törekvést nevezték így, amelyben az értelmiség feladata a tömegek – különösen a parasztság és a munkásság – műveltségi színvonalának emelése. Erre vezethető vissza az a mérhetetlen elhivatottság és küldetéstudatos tevékenység, amely némelykor többet ártott, mint használt a művelődés ügyének.

Az első lépést a hetvenes években megfigyelt elmozdulás jelentette a nagy tömegeket érintő rendezvényektől az intimitást, a diskurzust lehetővé tevő kisebb létszámú és csoportformában végrehajtható rendezvények felé. Az állampolgár, aki laikusként választhatott a lehetőségek közül, még ha ki is érdekelte a hivatalosság elítélését, akkor is annak a demokratikus állampolgári jogának tett eleget, amit leginkább a polgári intimitás fogalma jelképez. A kezdetben létrejövő klubok és kiscsoportos formák megjelenése, amelyek alkalmasabbak a személyiség kiteljesítésének funkcióit betölteni, valószínűleg csak előképei voltak azoknak az önkéntes társulásoknak, amelyek mint alapítványok, egyesületek működnek napjainkban.

Fontos szerepet töltöttek be a tömegkommunikáció úgynevezett rétegműsorai is, hiszen ezekben az értelmiségi vitatkozott, polemizált, diskurált irodalmi, politikai kérdésekről a művészetek égíse alatt, és ezek a közbeszédben is a későbbiek során gyakran szerepet kaptak. A sajtó differenciálódása, új irodalmi és más szakmai folyóiratok megjelenése olyan társadalmi kérdésekre is ráirányította a figyelmet, amelyek egy korábbi időszakban még lehetetlennek látszottak. Ezek a nyilvánosságban beállt változások együttesen kényszerítették ki azt az állapotot, amikor már nem lehetett a dolgok folyását megakadályozni, és ez a fajta nyilvánosság lépett át 1990-ben azon a Rubiconon, amely lehetőségét adta egy békés társadalmi rendszerváltozásnak. Ez folyamatában teremtette meg a maga nyilvánosságát, a nyilvánosság eszközeit, és ez a folyamat hozta meg a rendszerváltozást, a társadalom átalakulását polgári demokráciává.

□ A hadsereg tisztikara mindig azoknak a társadalmi tényezőknek az eredője, amelynek keretében a szervezetek működnek. A mai értelemben vett tisztí hivatásról a tizenkilencedik századtól beszélhetünk, és a tömeghadseregek kialakulása utáni

időszakban a tisztek tevékenységére a tiszti szaktudás, a tiszti felelősség és a testületi jelleg volt jellemző. Ezeket speciális képző intézményekben, meghatározott előírások szerint lefolytatott tanulmányok biztosították. A tiszt tudása rendkívül komplex intellektuális szaktudást feltételezett, amelynek elsajátítása katonai intézményekben, a gyakorlatokon és a gyakorlatban hosszú évek alatt történt meg.

A magyar hadseregekben is megfigyelhetők azok a tendenciák, amelyek a társadalomban érhetőek tetten, a hadsereg is a bürokratikus reprezentatív nyilvánosságot érvényesítette tevékenységében. Ez a nyilvánosság jellemző egészen a kilencvenes évekig, ennek szellemében zajlottak a díszszemlék, a laktanyai nyílt napok, a katonai eskük, a csapatzászló adományozó ünnepségek, a kapcsolatteremtés iskolák és laktanyák között, vegyes civil-katona művészeti csoportok létrehozása, a helyőrségi klubok előbb korlátozott nyilvánosságú, majd nyílt intézményekké nyilvánítása.

Napjainkra ez lassan elindult a polgári nyilvánosság irányába. A hivatásos tiszteknek ebben a nyilvánosságban olyan módon kell világpolgárrá válni, hogy egyrészt ismerje a fegyveres erőszak alkalmazását, másrészt a hadseregek megváltozott funkcióiból kifolyólag képes legyen a művelési területeken békítő tevékenységek lefolytatására nemzetközi kontingens kötelékében. Erre történő gyakorlati felkészüléshez kiváló terep a szabadidős művelődés.

□ A XIX. században jelentős változás következik be, megjelenik a tömeghadsereg, amely jelentős szervezeti kultúraváltást involvál. A hadseregbe az utánpótlás sorozással történik, ezért a tömeghadsereg jóval nagyobb létszámú tisztikart igényel. Az eddigi szinte nemesi származású tisztikarban megkezdődik a polgári származású egyének beáramlása. A kialakult helyzetben a korábbi tiszti értékrendek maradnak fenn, a tisztikarba beáramló társadalmi státusú egyének igazodása felfelé, a nemesi származású tisztek felé történik, és a hadseregben ennek következtében egészen 1945-ig az úriemberség eszménye él, fenntartva mindazokat a kiváltságokat a tisztikarra, amelyek korábban a nemes embereket illették meg. Állíthatjuk, hogy társadalmi nyilvánosság ebben az időszakban a reprezentatív nyilvánosság.

Kezdenek kialakulni a hadseregben is a nyilvánosság intézményei, kaszinók, könyvtárak, folyóiratok, hetilapok, képzőművész és irodalmi körök, sportegyesületek, azonban ezek mindegyike az ignoráció eszközeként funkcionálnak. A tisztek szabadidős művelődéséről elkülönülten ebben az időszakban nem beszélhetünk, tekintettel arra, hogy a tiszteknek nincs munkaidejük, mindaz, amit ma szabadidős művelődés fogalmával írunk le, a tiszti életmód szerves része volt. A tisztikar jelentősebb része a tiszti kiváltságok, a területi revízió, az irredenta eszmerendszer elkötelezett híve, áthatja a társadalom egészét átható nemzeti és keresztény fennsőbbrendűség érzete.

Az 1948 utáni időszakban az új tömeghadsereg újfajta szervezeti kultúra kialakítását igényelte, amelynek a hatalom eleget is tett. Megteremtette először a katonai szakmai művelődéshez szükséges oktatási intézményeket, de vele párhuzamosan létrehozta a szabadidős művelődés intézményrendszerét is. Ezek az intézmények a kezdetekben elsősorban a pártirányítás eszközei, amelyek művelődéspótló intézmények, majd a későbbi szándékok szerint a művelődés megszerzésének továbbfejlesztését szolgálják. A megjelölt szabályzók a művelődés és a szabadidős művelődésre

vonatkozóan, amelyek szabályzó funkcióik miatt inkább a polgári nyilvánosság kialakulásával szembeni fellépésnek tekinthetők. Ebben az időszakban annyi változás állt be a társadalmi nyilvánosság területén, hogy marad a reprezentatív bürokratikus nyilvánosság, csak a működtető társadalmi csoportok, és az összefogó ideológia változik meg, a nemzeti és keresztény ideológia és úriság helyébe a proletár internacionalizmus és szocialista hazafiság, valamint a munkás és paraszti származású kérdések kerülnek.

1990 utáni időszakban a kezdeti bizonytalanság után a Magyar Honvédség a polgári nyilvánosság útjára lépett, megszülettek azok a törvények, amelyek garantálják a egyenruhás civil állampolgár lét kereteit, kialakultak és működnek a nyilvánosság intézményrendszerei, működik a polgári nyilvánosság.

□ A szabadidős művelődés elveinek egyszerre több szempontnak is meg kell felelniük. Hozzá kell járulniuk a szervezeti kultúra fejlődéséhez, a hivatásos katonatisztek szakmai képességeinek növeléséhez, a tisztek szakmai professziójához, továbbá a testületi szellem, az egyéni képességek kibontakoztatásához, fejlődéséhez, mégpedig az önkéntességre alapozva. A szabadidős művelődésnek segítséget kell nyújtania a katonák kulturális konfliktus felismerő, kezelő képességéhez mind a várható művelési területek lakosságát, mind a potenciális együttműködő katonákat illetően; valamint segítséget kell nyújtania olyan mentálhigiénés állapotok teremtéséhez, amely magabiztossá teszi a tiszteket, kizárja mind a kisebbségi komplexust, mind a nagyképűséget, mások lebecsülését, lekezelését. Segítenie kell abban is, hogy a szervezet jellegadó állománya, a hivatásos tiszt legyen képes a vezetése alá rendelt katonákat felkészíteni, az alkalmazás helyszínén segítséget nyújtani beosztottainak a konfliktusok felismerésében, azok megoldásában.

A hadsereg szervezeti kultúrája érdekében a szabályozás az egyéni és a közösségi élet tiszteletben tartására egyaránt alkalmas legyen, megteremtve a mindkettőhöz szükséges intimitásokat, lehetőségeket, adjon szabad teret az egyéni diskurzusoknak, mégpedig a benne résztvevők egyenjogúságára építve. A szabadidős művelődés úgy különüljön el a művelődés egyéb területeitől, hogy sajátos tevékenységével mégis járuljon hozzá azok hatásmechanizmusainak erősítéséhez, az integrált személyiség kialakításához.

Végül hangsúlyozni kell a hadsereg társadalmi beágyazódása érdekében legyen alkalmas a rendszer, vagy legalábbis járuljon hozzá ahhoz, hogy a tiszt legyen képes értelmiségi helyzetekben értelmiségi szerepnek megfelelő döntést hozni, viselkedni. Legyen alkalmas ez a művelődési rendszer arra is, hogy a tiszt kialakíthassa azokat a civil kapcsolatait, amelyek a társadalmi reintegrálódását képes lesz előmozdítani.

A hadsereg a fenti szempontokat figyelembe véve érdekelt a feltételek megteremtésében, biztosításában, finanszírozásban, mégpedig olyan rendszerében, amely a funkcionális elvárásoknak megfelelően alkalmas a javasolt finanszírozásra és a művelődés infrastrukturális, anyagi-technikai feltételeinek differenciált megvalósítására.